

פרק ז - יהדות ספרד מ"תור הזהב" לגירוש

שימו לב! שאלות אתגר מסומנות ב - ☒

1. קראו את הקטע הבא העוסק בחיי היהודים בספרד המוסלמית וענו על השאלות:

"כאן אנו צריכים להבין עקרון יסודי מאד בהישרדות העם היהודי. העקרון הבסיסי של ההישרדות היהודית בגולה.. הוא שהיהודים הם כח מסייע.. היחידים שיכלו לסייע למוסלמים היו היהודים. בכח סגולותיהם המיוחדות יכלו היהודים להיות כח מסייע רב השפעה ורב משקל.

מהם סגולותיהם המיוחדות של היהודים?

קודם כל השכלה. מאה אחוזים של יודעי קרוא וכתוב בקרב הגברים, ואחוזים גבוהים מאד גם בקרב הנשים.

קשר עם קהילות יהודיות שונות, קשרי קרבה משפחתית או קשר של הזדקקות תוך תחושת סולידריות בין יהודים בכל מקום בו הם נמצאים. בפועל היתה ניידות בין קהילה לקהילה על פי תנאי הקיום והחיים וכדומה.

ידיעת שפות זרות הנובעת מאותה סיבה ומעניקה יתרון בולט בגישור בין תרבויות והעברת ידע לתועלת השליטים.

סגולות אלו אפשרו ליהודים להיות שרים, מתרגמים, סוחרים, דיפלומטים, רופאים ואפילו סוכנים חשאיים. אין זה דבר קל חשיבות. יהודי יכול היה לעבור מארץ לארץ בטענה פשוטה ומוכרת שיש לו קרובים בארץ הזו, שהוא בא לבקר בקהילה היהודית שבמקום, שהוא סוחר וכדו', ותוך כדי כך לאסוף מודיעין לטובת ארצו. ואכן נעשו דברים מן הסוג הזה. כלומר, תנאי הפתיחה של הקהילה היהודית, לעומת כל אוכלוסיה אחרת, היו מצויינים. הם המרכיב החברתי האידיאלי, בעל סגולות מצויינות, המתאים לצורכיהם של המוסלמים. השליטים המוסלמים הבינו זאת ונעזרו ביהודים.

כך נוצרת תמונה מרהיבה של מה שנקרא בפי ההיסטוריונים כ"תור הזהב". כמובן, שלא היה זה שיתוף פעולה ממניעים אידיאליים, לא מצד המוסלמים ולא מצד היהודים. היה זה שיתוף פעולה פונקציונאלי, תפקודי, שהשתלם לשני הצדדים. ובאמת, כאשר זה לא השתלם לצד הערבי-מוסלמי מבחינה דתית או מכל סיבה אחרת היהודים סבלו קשה, מיידית".

(הרב סולטנוביץ', ז'. "תור הזהב בספרד" <https://yhb.org.il/shiurim/ravzeev4979>)

שאלות:

- על פי הקטע, מה היו כישוריהם הייחודיים של היהודים?
- באלו תפקידים שימשו היהודים בספרד המוסלמית וכיצד סייעו כישוריהם הייחודיים להצלחתם בתפקידים אלה?
- בקטע נכתב כי: "כמובן, שלא היה זה שיתוף פעולה ממניעים אידיאליים, לא מצד המוסלמים ולא מצד היהודים. היה זה שיתוף פעולה פונקציונאלי, תפקודי, שהשתלם לשני הצדדים". הסבירו משפטים אלו במילים שלכם.

✕ האם, לאור הציטוט בסעיף הקודם (ג) עדיין ראוי, לדעתכם, לכנות תקופה זו בשם "תור הזהב"? הסבירו את תשובתכם.

2. בספר 'משנה תורה', כתב הרמב"ם מחדש את התורה שבעל פה. בהקדמה לספר, מסביר הרמב"ם את הסיבות לכתיבתו, ייחודיותו ומטרתו. קראו את ההקדמה להלן וענו על השאלות:

"ובזמן הזה תכפו צרות יתרות, ודחקה שעה את הכול, ואבדה חכמת חכמינו, ובינת נבוינו נסתתרה; לפיכך אותן הפירושים והתשובות וההלכות שחיברו הגאונים, וראו שהם דברים מבוארים, נתקשו בימנו, ואין מבין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר..

ומפני זה.. אני משה בירב מיימון הספרדי... וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורין, בעניין האסור והמותר והטמא והטהור עם שאר דיני תורה: כולן בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכול, בלא קושיה ולא פירוק, ולא זה אומר בכה וזה אומר בכה, אלא דברים ברורים קרובים נכונים.. עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצווה ומצווה, ובדין כל הדברים שתיקנו חכמים ונביאים.. אלא יהיה חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה, עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבנו ועד חיבור התלמוד...

לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא תורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה, ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם."

(הרמב"ם, משנה תורה להרמב"ם, הקדמה כללית, מהדורת מכון ממרא, ירושלים 2017)

א. בתחילת דבריו, מונה הרמב"ם מספר סיבות לכתיבת ספרו. ציינו שתיים מהן.

ב. מה מייחד את סגנון הכתיבה של הספר? למי הוא מיועד?

✕ מדוע קרא הרמב"ם לספרו 'משנה תורה'? חשבו: לאיזה ספר מתכוון הרמב"ם בכתבו - "ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם"?

3. לפניכם הסבר על הרקע ההיסטורי לכתיבת ספר 'הכוזרי' על ידי רבי יהודה הלוי (ריה"ל). קראו את הקטע להלן וענו על השאלות:

"בספרד המוסלמית הגיעה שעת פריחה חדשה בכלכלה ובתרבות.. ומשכילי העם (המוסלמי) התחילו מושכים את המוני ישראל אל השותפות הזאת, ודיברו על ליבם להפיל את המחיצות המפרידות ביניהם ובין שכניהם. ואם כי המשכילים עצמם לא היו מוכנים להישמע לפיתויים שבאו מבחוץ, מצד המוסלמים ומצד הנוצרים גם יחד, ולא המירו דתם ולא עזבו לגמרי ארחות עולם של היהדות המסורתית, סר חנה [כבר לא היתה מושכת] של דת האבות מלבם. הדתות השליטות נראו להם יותר אוניברסליות [קשורות לכלל האנושות], יותר רוחניות, יותר הומניות [מוסריות] מדתם הם: ברק הפילוסופיה החדשה בתקופה זו.. משך את ליבם יותר מכל דברי הנביאים ומאמרי חז"ל, הועמה בליבם התודעה ההיסטורית של עם ישראל כעם השם..."

(אבן שמואל, י'. "מבוא לתרגום ספר הכוזרי", <https://www.etzion.org.il/he/philosophy/great-thinkers/rihal-kuzari/hametach-ha-omed-bebasis-sefer-hakuzari>)

שאלות:

- א. מה ניסו לשכנע משכילי המוסלמים בספרד את היהודים לעשות?
- ב. כיצד נתפסו האיסלאם והנצרות על ידי היהודים בתקופה זו?

מהו האתגר, עמו התמודדו היהודים בתקופה זו?

- ג. לאור זאת, מדוע, לדעתכם, החליט רבי יהודה הלוי לכתוב את ספר 'הכוזרי'?

חוו דעתכם: האם כתיבת ספר 'הכוזרי' נועדה לתת מענה רק ליהודים שהתגוררו בספרד או גם ליהודים בארצות אחרות? נמקו את תשובתכם.

4. חיי האנוסים בספרד היו קשים ממש. קיום אורח חיים נוצרי כלפי חוץ ושמירת מצוות היהדות בסתר, היו כרוכים בהתמודדויות מורכבות. קראו את הקטע הבא מתוך מאמרו של הרב זאב סולטנוביץ', וענו על השאלות:

"...מכיוון שבדרך כלל האנוסים נשארו לגור בבתיהם הישנים, בשכונות שהיו יהודיות לפני כן, והמשיכו לעסוק באותן המלאכות שעסקו בהן קודם, לא היה כל קושי לזהותם. אמנם הם קיבלו שם נוצרי חדש והקפידו ללכת לכנסייה פעם בשבוע, ולהיראות, לפחות למראית עין, כנוצרים נאמנים - אך כישרונם, רכושם והצלחתם ניקרו את עיני שכניהם הנכרים. בהיותם "נוצרים חדשים", כך הם נקראו בהתחלה על ידי סביבתם, הם הצליחו עוד יותר ממה שהצליחו בתור יהודים לפני כן. על היהודים הוטלו מגבלות ומיסים מיוחדים, דרכם נחסמה למשרות בשירות חצר המלך. המעמד החדש, כנוצרים, הסיר מהם כל אפליה פורמלית ודרכי ההצלחה בכלכלה ובחברה נפתחו לפנייהם. הם אכן הצליחו ביתר שאת, מה שעורר קנאה עזה ועוינות פעילה...

הקנאה שהלכה והתגברה הביאה איתה התעניינות חשדנית מרובה. השכנים הנכרים בלשו בשימת לב אחר מה שנעשה בחייהם של הנוצרים החדשים: הם מתחתנים בדרך כלל בינם לבין עצמם. הם באים אמנם ביום ראשון לכנסייה, אבל בשבת הם לא ממש עובדים קשה, וברבים מן הבתים שלהם מתבצעות לפתע עבודות שיפוצים, הרחבה ובניית מרתפים...

גם בתחום החיים החברתיים, למרות המפגשים בכנסייה, הנוצרים החדשים לא הרבו להתחבר עם הנוצרים הישנים, להזמין להתארח בביתם ולקשור אתם קשרי משפחה וידידות... תחושתם של הנכרים הייתה שבקרב שכניהם, היהודים לשעבר, מתרחשת פעילות "מתחת לפני השטח"..."

(הרב סולטנוביץ', ד'. "האנוסים", <https://yhb.org.il/shiurim/%D7%94%D7%90%D7%A0%D7%95%D7%A1%D7%99%D7%9D/>)

שאלות:

- א. על פי הקטע, מה היה הרקע לקנאה שחשה האוכלוסייה הנוצרית בספרד כלפי האנוסים - "הנוצרים החדשים"?
- ב. בקטע נכתב כי: "תחושתם של הנכרים הייתה שבקרב שכניהם, היהודים לשעבר, מתרחשת פעילות "מתחת לפני השטח"... הסבירו משפט זה וציינו שתי תופעות או שני מעשים שעשו האנוסים - "הנוצרים החדשים", שגרמו לשכניהם הנוצרים לחשוד בהם.
- ג. מהו הקושי הגדול ביותר, לדעתכם, עמו נאלצו האנוסים להתמודד? הסבירו את תשובתכם.
- ד. עבור רבים מהאנוסים, היום השני בחשיבותו אחרי יום כיפור, היה תענית אסתר. מדוע, לדעתכם, הזדהו האנוסים עם דמותה של אסתר המלכה?

5. לפניכם קטעים מפקודת גירוש היהודים מספרד שפרסמו מלכי ספרד. קראו וענו על השאלות:

".. מכיוון שהודיעו לנו, שבמלכויותינו היו כמה נוצרים רעים (מן הנוצרים החדשים), שהתייהדו ובגדו באמונתנו הקתולית הקדושה, והסיבה הגדולה לכך הייתה - הקשר בין היהודים והנוצרים ... וכך מתגלה ברבים הנוק הגדול הנגרם ויוצא לנוצרים על - ידי השתתפותם, מגעם ושיחתם, שהייתה להם ויש להם עם היהודים. כיוון שמהם (מהיהודים) מוכח, שהם תמיד משתדלים בכל הדרכים והאמצעים שברשותם להרוס ולהרחיק מאמונתנו הקתולית הקדושה את הנוצרים המאמינים, להפריד אותם ממנה.. בהדריכם את הנוצרים בטכסיהם ומנהגי דתם, בכנסם אספות, שבהן הם קוראים בפניהם ומלמדים אותם ואת בניהם, בתיתם להם ספרים, שבהם הם מתפללים את תפילותיהם ומכריזים את צומותיהם שיש לצום בהם, בהתכנסם איתם כדי לקרוא בפניהם ולשנן איתם את סיפורי תורתם, ובהודיעם להם על החגים לפני בוא מועדם, להודיעם להם מה עליהם לשמור ולעשות.. ובשכנעם אותם עד כמה שביכולתם, שיקיימו וישמרו את תורת משה..

לכן אנו (המלך והמלכה) בהצעתם על פי ראייתם של כמה מן הכמורה, האצולה הגבוהה והנמוכה של מלכותנו ואנשי מדע ומצפון אחרים מן המועצה שלנו.. הסכמנו לצוות לגרש את כל היהודים והיהודיות ממלכויותינו. ושוב פעם לא ישוב ולא יחזור מישהו מהם.. ואם יימצאו יושבים במלכויותינו, או יבואו אלינו באיזו צורה שהיא, יהיו נידונים לעונש מוות, החרמת רכושם לטובת חצרנו וקופת המלכות.."

(ביינארט, ח' (1996). גירוש ספרד. ירושלים: מאגנס. עמודים 39-40)

- א. מהי הסיבה לגירוש היהודים מספרד על פי הקטע?
- ב. ציינו שלושה מעשים בהם מואשמים היהודים בנוגע לקשריהם עם ה"נוצרים החדשים".
- ג. בפקודת הגרוש מציינים מלכי ספרד כי הרעיון לגרש את היהודים הוצע על ידי מספר גורמים. מי הם? מדוע, לדעתכם, היה חשוב למלכי ספרד לציין זאת בפקודת הגירוש?

6. בהקדמה לפירושו לספר מלכים, מתאר דון יצחק אברבנאל את תלאותיהם של המגורשים:

".. וילכו בלא כוח, שלוש מאות אלף רגלי העם אשר אנוכי בקרבו, מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד מכל מדינות המלך, אל אשר היה שמה הרוח ללכת ילכו.. ומהם שמו בים דרך ונתיבה במים עזים, וגם יד ה' היתה בם להוּמם ולאבדם, כי רבים בני שוממה לעבדים ולשפחות נמכרו בכל גלילות הגוים, ורבים טובעו בים סוף, צללו כעופרת במים אדירים, וגם מהם באו באש ובמים כי נשרפו האניות ותבער בם אש ה'. סוף דבר, כל משפטיו הרעים איש לא נעדר, אשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי, והדביק ה' בהם את הדבר.. וישארו מעט מהרבה.."

(הקדמת האברבנאל לפירוש ספר מלכים)

- א. על פי הקטע, אלו צרות ואסונות היו מנת חלקם של המגורשים?

דון יצחק אברבנאל שיבץ בתיאורו מילים וביטויים הלקוחים ממגילת אסתר. סמנו או העתיקו אותם למחברתכם. מה המשמעות של השימוש במילים וביטויים אלו לדעתכם?